

(इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णयाचा मराठी भाषेत अनुवाद)

(१९९७) १ एस. सी. आर. ५७६

श्रीमती भगती (मयत) तिच्या एल. आर. जगदिश राम शर्माच्या माध्यमातून

विरुद्ध .

हरियाणा राज्य

२७ जानेवारी १९९७

[न्यायमूर्ती के. रामास्वामी आणि न्यायमूर्ती जी. टी. नानावती,]

भूमि संपादन कायदा, १८९४ : कलम २८-अ.

भूमि संपादन- नुकसान भरपाई-नुकसानभरपाईचा पुनर्निर्धारण-निवासी हेतूसाठी जमिनीच्या विकासासाठी आणि वापरासाठी जमिनीचे पुनर्निर्धारण अर्ज दाखल करण्यासाठी मर्यादेच्या कालावधीसाठी अर्ज करण्यास पात्र व्यक्ती-अपीलकर्त्याने कलम १८ अंतर्गत संदर्भासाठी मागितला नाही-परंतु इतर जमीनमालकांनी मागितलेल्या संदर्भावर जिल्हा न्यायाधीशांनी नुकसानभरपाईमध्ये वाढ केली -उच्च न्यायालयाने आणखी वाढ केली-त्यानंतर अपीलकर्त्याने कलम २८-अ अंतर्गत अर्ज दाखल केला- उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाच्या तारखेपासून ३० दिवसांच्या आत दाखल केलेला अर्ज- जमीन अधिग्रहण अधिकाऱ्याने अर्ज फेटाळला -जिल्हा न्यायाधीशांनी नुकसानभरपाईचा पुनर्निर्धारण- उच्च न्यायालयाने संदर्भ न्यायालयाचा निर्णय रद्द केला तसेच दावेदारांना अधिक फायदेशीर असलेल्या त्या निवाड्यासाठी लाभ घेण्याचा हक्क ही दावेदारांना नाही, म्हणजे उच्च न्यायालयाचा निर्णय-मर्यादा कालावधी जिल्हा न्यायाधीशांच्या निवाडा च्या तारखेपासून सुरू होतो-जरी उच्च न्यायालयाच्या निकालाच्या तारखेपासून मर्यादित दाखल केलेला अर्ज दाखलकरण्या योग्य नव्हता.

बाबूआ रम आणि तर्ह . वि.यू. पी. आणि ए. एन. आर. राज्य, [१९९५] २ एस. सी. सी. ६८९, संदर्भित.

जोस अँटानिओ कूझ डॉस आर. रॉड्रीक्वेस आणि एक वि.भूमि संपादन जिल्हाधिकारी आणि अन्य , [१९९६] १ एस. सी. सी. ८८ = जे. टी. (१९९५) ८ एस. सी. ३ २८; यू. पी. राज्य औद्योगिक विकास महामंडळ लिमिटेड वि.उत्तर प्रदेश आणि इतर राज्य, [१९९५] २ एस. सी. सी. ७६६ आणि महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध मानकचंद प्यारमल आणि इतर, [१९९६] १ एस. सी. सी. २९७.

अनुसूचित जाती सहकारी.लँड ओनिंग सोसायटी लिमिटेड - वि-. युनियन ऑफ इंडिया,

ए. आय. आर. (१९९१) एस. सी.७३०; पंजाब राज्य विरुद्ध रघबीर सिंग आणि इतर, [१९९५] परिशिष्ट.ए २ एस. सी. सी. ६७९; पंजाब राज्य वि. रघुबीर सिंग, [१९८९] ३ एस. सी. आर. ३१६ आणि पी. वेंकम्मा आणि इतर वि.विशेष तहसीलदार, (एल. ए.) युनिट-IV , जनगरेडुगुडेम डब्ल्यू. जी. जिल्हा, एलुगी, ए. पी., [१९९६] १ -८५ , यावर भर दिला.

दिवाणी अपील अधिकारिता :-विशेष अनुमती याचिका क्र.. १९९७ चा २८४५

१९९१ च्या सी. आर. क्रमांक ७३ मधील पंजाब आणि हरियाणा उच्च न्यायालयाच्या दिनांक १८-८-९२ च्या निकाल आणि आदेशावरून.

श्रीमती मीरा अग्रवाल, कुलदिप सिंग आणि आर. सी. मिश्रा यांनी अपीलकर्ता साठी.

न्यायालयाचा पुढील आदेश देण्यात आला:

पंजाब आणि हरियाणा उच्च न्यायालयाच्या विभागीय खंडपीठाने १८ ऑगस्ट १९९२ रोजी १९९१ च्या दिवाणी पुनरीक्षण क्रमांक ७३ मध्ये दिलेल्या आदेशावरून ही विशेष अनुमती देण्यात आली आहे.

याचिकाकर्त्याच्या वकिलाने असा युक्तिवाद केला आहे की, या न्यायालयाचा बाबू राम आणि इतर -वि-.यू. पी. प्रकरणातील निर्णय ए. एन. आर. राज्य, [१९९५] २ एस. सी. सी. ६८९ हे जोस अँटानिओ कूझ डॉस आर. रॉड्रीक्वेस आणि ए. एन. आर.

वि. भूमि संपादन जिल्हाधिकारी आणि अन्य [१९९६]१ 1 एस. सी. सी. ८८ जे. टी. (१९९५) ८ एस. सी. ३२८ मधील घटनापीठाकडे पाठवण्यात आले होते, आणि त्यानंतर समान तथ्यांसह प्रकरणे देखील पाठवण्यात आली. आम्हाला आढळले आहे की विधान अचूक नाही आणि या प्रकरणातील तथ्यांमध्ये प्रश्न उद्भवत नाही. मान्य केलेली स्थिती खालीलप्रमाणे आहे.

भूमि संपादन कायदा, १८९४ (थोडक्यात 'कायदा') च्या कलम ४ (१) अन्वये अधिसूचना २६ जून १९७३ रोजी प्रकाशित करण्यात आली होती, ज्यात कुरुक्षेत्र जिल्ह्यातील दारा कलान गावातील जमीन विकासासाठी आणि निवासी हेतूसाठी वापरण्यासाठी अधिग्रहित करण्यात आली होती. जिल्हाधिकारी यांनी १७ जुलै १९७५ रोजी दिलेल्या त्यांच्या निवाडात नुकसान भरपाई म्हणून रु.३ प्रति चौरस यार्ड. अपीलकर्त्याने कलम १८ अंतर्गत कोणताही संदर्भ मागितला नाही. तथापि, इतरांनी मागितलेल्या संदर्भानुसार, जिल्हा न्यायाधीशांनी ३ ऑक्टोबर १९८१ रोजी आपल्या निर्णयात आणि आदेशात नुकसानभरपाई वाढवून रु. ७ प्रति चौरस. वाय. डी. त्यामुळे असमाधानी झालेल्या याचिकाकर्त्यांनी उच्च न्यायालयात याचिका दाखल केली. उच्च न्यायालयाने १४ मार्च १९९० रोजी निकाल आणि आदेशाद्वारे नुकसानभरपाई आणखी वाढवून रु. ३७ प्रति चौरस. वाय. डी. त्यानंतर, याचिकाकर्त्याने ३० एचच्या निर्धारित मर्यादेच्या कालावधीत अर्ज दाखल केला वाढीव नुकसानभरपाई भरण्यासाठी कायद्याच्या कलम २८-अ अंतर्गत उच्च न्यायालयाच्या निकालाच्या तारखेपासून एक दिवस. भूसंपादन जिल्हाधिकारी यांनी ५ सप्टेंबर १९९० रोजी आदेशाद्वारे अर्ज फेटाळला परंतु जिल्हा न्यायाधीशांनी २४ डिसेंबर १९९१ रोजी आदेशाद्वारे नुकसानभरपाईचा पुनर्निर्धारण केला. विद्वानांच्या संदर्भानुसार पुनरीक्षण अर्ज. एकल न्यायाधीश खंडपिठाने संदर्भ रद्द करून अनुमती दिली.

असा युक्तिवाद केला जातो की याचिकाकर्त्याला इतरांप्रमाणेच नुकसानभरपाईचा पुनर्निर्धारण करण्याचा अधिकार आहे आणि मर्यादेचा प्रश्न मार्गात अडथळा आणत नाही. त्यामुळे प्रश्न असा आहे: कायद्याच्या कलम २८-अ अंतर्गत अर्ज

दाखल करण्याच्या उद्देशाने मर्यादा केव्हा सुरू होते? कलम २८-अ लागू करणारा १९८४चा दुरुस्ती कायदा ६८ 24 सप्टेंबर १९८४ पासून लागू झाला होता. कलम २८-ए मध्ये ज्या व्यक्तीने कलम 11 अंतर्गत दिलेला निवाडा निषेध न करता स्वीकारला होता आणि पुढील वाढीसाठी डी कलम १८अंतर्गत संदर्भ लाभला नव्हता अशा व्यक्तीला लाभ देण्याचा उल्लेख आहे, तर त्याच अधिसूचनेमध्ये समाविष्ट असलेल्या इतरांना वाढीव नुकसानभरपाईचा निवाडा देण्यात आला होता. न्यायालयाच्या निर्णयाच्या तारखेपासून 30 दिवसांच्या आत, न्यायालयाच्या निवाडा ची प्रमाणित प्रत मिळविण्यासाठी लागणारा वेळ वगळून, एल. ए. ओ. कडे लेखी अर्ज करण्याचा अधिकार त्याला देण्यात आला आहे. न्यायालयाचा निर्णय हा कलम १८अंतर्गत संदर्भ न्यायालयाचा निर्णय आहे, हा बऱ्यापैकी सुस्थापित झालेला नवा कायदेशीर प्रस्ताव ई आहे. हे उद्दिष्टे आणि कारणांच्या विधानावरून तसेच कायद्याच्या कलम २८-ए (1) मध्ये वापरल्या गेलेल्या स्पष्ट भाषेवरूनही स्पष्ट होते, ही तितकीच सुस्थापित कायदेशीर स्थिती आहे की एकदा वेळ निघून गेलेली आहे. योग्य न्यायालयाने त्याला स्थगिती देईपर्यंत ती सुरूच राहिल. त्यानंतर हा उपाय प्रतिबंधित केला जातो. कलम २८-ए (1) फक्त एफ च्या तरतुदीत कलम २८-1 (1) अंतर्गत विहित केलेल्या तीन महिन्यांच्या मर्यादेच्या कालावधीची गणना करताना प्रमाणित प्रत मिळविण्यासाठी प्रत्यक्षात घेतलेला वेळ वगळण्यात आला आहे. दुसऱ्या शब्दांत, केवळ प्रमाणित प्रत मिळविण्यासाठी लागणारा वेळ तीन महिन्यांच्या मर्यादेच्या गणनेत वगळला पाहिजे. जोस अँटोनियोच्या प्रकरणातील संदर्भ हा दोन 'जी' निवाडा पैकी कोणता, जेव्हा कलम 4 (1) अंतर्गत प्रकाशित केलेल्या त्याच अधिसूचनेअंतर्गत समाविष्ट असलेल्या जमिनीच्या संदर्भात संदर्भ न्यायालयाने एकापेक्षा जास्त निवाडा मंजूर केले आहेत, तेव्हा कलम २८-ए (1) अंतर्गत अर्ज दाखल करण्यासाठी कारवाईचे कारण आणि प्रश्न मर्यादा देईल या प्रश्नावर मर्यादित होता. दुसऱ्या शब्दांत, त्यातील दोन निवाडा च्या दोन तारखांचा प्रश्न, तीन महिन्यांच्या मर्यादाचा कालावधी दर्शवितो. सध्या हातात असलेल्या प्रकरणात तो प्रश्न उद्भवत नाही.

संदर्भ न्यायालयाचे कोणतेही दोन निवाडा नाहीत. अनुसूचित जाती सहकारी संस्थेमध्ये लँड ओनिंग सोसायटी लिमिटेड वि. भारतीय संघ, ए. आय. आर. (१९९१)

एस. सी. 730, या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने असे म्हटले आहे की, "कलम २८-ए च्या उप-कलम (1) च्या साध्या वाचनात हे स्पष्ट आहे की हे केवळ त्या दावेदारांना लागू होते जे कलम १८अंतर्गत संदर्भ मागण्यात अयशस्वी ठरले होते.कलम १८अंतर्गत संदर्भामध्ये न्यायालयाने दिलेल्या नुकसानभरपाईच्या आधारे वसुलीद्वारे पुनर्निर्धारण करावे लागेल आणि त्या वतीने निवाडा च्या तारखेपासून 30 दिवसांच्या आत जिल्हाधिकारी यांच्याकडे अर्ज करावा लागेल.उच्च न्यायालयाचा आदेश कलम २८ ए (1) अंतर्गत अर्ज दाखल करण्याचा अधिकार देत नाही.

पंजाब राज्य विरुद्ध रघबीर सिंग आणि इतर, [१९९५] सप.2 एस. सी. सी. 679 सारख्याच तथ्यांवरनिवाडा निषेध न करता स्वीकारला गेला आणि प्रतिवादींनी कोणताही संदर्भ मागितला नाही.इतरांच्या सांगण्यावरून कलम १८अन्वये जिल्हा न्यायाधीशांनी जिल्हाधिकाऱ्यांच्या निर्णयाला दुजोरा दिला, परंतु अपील केल्यावर उच्च न्यायालयाने नुकसानभरपाई वाढवली.उच्च न्यायालयाच्या निकालानंतर जेव्हा कलम २८-अ (1) अंतर्गत अर्ज दाखल करण्यात आला, तेव्हा असे म्हटले गेले की कलम २८-अ अंतर्गत उपाय उपलब्ध नव्हता कारण उच्च न्यायालयाचा आदेश कलम १८अंतर्गत संदर्भ न्यायालयाचा नाही.जिल्हा न्यायाधीशांच्या निवाडा च्या तारखेपासून मर्यादा कालावधी सुरू झाला होता.पंजाब राज्य विरुद्ध रघुबीर सिंग, [१९८९] 3 एस. सी. आर. ३१६ ३३९ मध्ये, एका घटनापीठाने असे म्हटले होते की "असा कोणताही निवाडा " या शब्दांचा उच्च न्यायालयाच्या किंवा सर्वोच्च न्यायालयाच्या अपील आदेशांचा कोणताही संदर्भ असू शकत नाही.कलम ५० (२) च्या संदर्भात, त्यात ३० एप्रिल १९८२ ते २४ सप्टेंबर १९८४ दरम्यान जिल्हाधिकारी किंवा दिवाणी न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयाचा संदर्भ असणे आवश्यक आहे.दुसऱ्या शब्दांत, घटनापीठाने पुष्टी केली की न्यायालयाचा निर्णय संदर्भ न्यायालयाचा किंवा एफ. जिल्हाधिकारी यांचा आहे.डी. वेंकम्मा आणि इतर . वि.विशेष तहसीलदार (एल. ए.) युनिट-४, जनगरेड्डीगुडेम, डब्ल्यू. जी. जिल्हा, एलुगी, ए. पी., [१९९६] 1 एस. सी. सी.८५, या प्रकरणातील तशाच तथ्यांनुसार, त्याच अधिसूचनेखाली येणाऱ्या इतरांच्या सांगण्यावरून जिल्हा न्यायाधीशांनी संदर्भानुसार हा निर्णय दिला, परंतु त्यानंतर लगेचच कोणताही अर्ज करण्यात आला नाही.दिवाणी न्यायालयाने २६ नोव्हेंबर १९८३ रोजी नुकसानभरपाई वाढवली.जी उच्च

न्यायालयाचानिवाडा 1 फेब्रुवारी १९८९ रोजी देण्यात आला. त्यानंतर, 12 मे १९८९ रोजी, कलम २८-ए (1) अंतर्गत नुकसानभरपाईचे पुनर्निर्धारण करण्यासाठी अर्ज दाखल करण्यात आला. असे म्हटले गेले की कलम २८ मध्ये संदर्भित न्यायालय हे कलम १८ अंतर्गत संदर्भ न्यायालय आहे आणि उच्च न्यायालय नाही

म्हणून, दाखल केलेला अर्ज, च्या तारखेपासून मर्यादित विचारात घेतला उच्च न्यायालयाचा निर्णय कायम राखण्यायोग्य नव्हता. यू. पी. मध्ये राज्य औद्योगिक विकास महामंडळ लिमिटेड वि. यू. पी. आणि इतर राज्य, [१९९५] २ एस. सी. सी. ७६६, नुकसानभरपाईच्या पुनर्निर्धारणासाठीचा अर्ज, संदर्भ न्यायालयाच्या निर्णयानंतर, उच्च न्यायालयात अपील प्रलंबित असताना दाखल करण्यात आला होता. अपीलकर्त्याने पुनर्निर्धारणाला आक्षेप घेतला. या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने असे म्हटले होते की अपील प्रलंबित असल्याने नुकसानभरपाईचा पुनर्निर्धारण करणे जिल्हाधिकारी यांना योग्य वाटले नाही. जिल्हाधिकारी यांचानिवाडा बाजूला ठेवण्यात आला. उच्च न्यायालयात याचिका निकाली लागेपर्यंत हे प्रकरण प्रलंबित ठेवण्याचे निर्देश देण्यात आले होते. महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध मानकचंद प्यारमल आणि इतर, [१९९६] 1 एस. सी. सी. १९७ या प्रकरणात, उच्च न्यायालयाने दिलेल्या संदर्भ न्यायालयाच्या विरोधात अपीलावर निर्णय होईपर्यंत कलम 26-अ अंतर्गत अर्ज प्रलंबित ठेवण्याचे समान निर्देश देण्यात आले होते. पंजाब राज्य विरुद्ध रघबीर सिंग आणि इतर, [१९९५] सप. 2 एस. सी. सी. ६७९ मध्ये असे म्हटले गेले होते की नुकसानभरपाईच्या पुनर्निर्धारणासाठी अर्ज केवळ संदर्भ न्यायालयाच्या निर्णयाच्या आधारे केला जाऊ शकतो आणि तो कायद्याच्या कलम २८-ए (1) द्वारे निर्धारित केलेल्या मर्यादेच्या कालावधीत केला जाणे आवश्यक आहे. त्यामध्ये वस्तुस्थिती अशी होती की, २२ डिसेंबर १९८३ रोजी जिल्हाधिकारी यांनी हानिवाडा दिला होता. संदर्भ न्यायालयाने १० सप्टेंबर १९९० रोजी दिलेल्या निकालाद्वारे नुकसानभरपाईत वाढ केली. उच्च न्यायालयाच्या निकालाच्या आधारे नुकसानभरपाईचा पुनर्निर्धारण करण्याची मागणी करणारा कलम २८-अ अंतर्गत 2 जानेवारी १९९१ रोजी दाखल केलेला अर्ज जिल्हाधिकारी यांनी फेटाळला. पुनरीक्षण अर्जावर, उच्च न्यायालयाने 1४ ऑगस्ट १९९२ रोजीच्या आदेशाद्वारे १२ सप्टेंबर १९९०

रोजी दिलेल्या आधीच्या निर्णयाच्या आधारे नुकसानभरपाईचा पुनर्निर्धारण करण्याचे निर्देश दिले.त्या तथ्यांवर या न्यायालयाने असे म्हटले की पुनर्निर्धारण खाणकामासाठीचा अर्ज मर्यादेद्वारे प्रतिबंधित आहे.अपील मंजूर करण्यात आली आणि उच्च न्यायालयाचा आदेश रद्द करण्यात आला.

अशा प्रकारे कायद्याच्या कलम १८ अंतर्गत संदर्भासाठी अर्ज करण्यात अपयशी ठरलेल्या दावेदारांनाच कलम २८-ए (१) अंतर्गत पुनर्निर्धारणासाठी अर्ज करण्याचा अधिकार प्रदान केला जातो.परंतु ज्यांनी केवळ कलम १८ अंतर्गत संदर्भ मागितला नव्हता, तर संदर्भ न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयाच्या विरोधात उच्च न्यायालयात अपीलही दाखल केले होते, त्या सर्वांना कलम २८ अ अंतर्गत उपाय मिळण्याचा अधिकार नाही. त्याचप्रमाणे, जेव्हा कलम १८ अंतर्गत संदर्भ न्यायालयाने कलम २६ अंतर्गत निर्णय आणि आदेशात नुकसानभरपाई वाढवली असेल तेव्हाच पुनर्निर्धारणाचा अधिकार आणि उपाय उपलब्ध होईल. परंतुकांतर्गत घेतलेला वेळ वगळून संदर्भ न्यायालयाच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत, ज्या अर्जदाराची जमीन होती, त्याने त्याच अधिसूचनेअंतर्गत अधिग्रहित केली, परंतु जो उपाय मिळवण्यात अपयशी ठरला कलम १८अंतर्गत, कलम २८ अ अंतर्गत अधिकार आणि उपायाचा लाभ घेण्याचा हक्क असेल. उच्च न्यायालयाचा आदेश आणि निकाल असा अधिकार देत नाही. अशा प्रकारे, या न्यायालयाने असे म्हटले की नुकसानभरपाईच्या पुनर्निर्धारणासाठी उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आदेशाला कलम २८-अ लागू होत नाही.अशा प्रकारे, आम्ही असे मानतो की घटनापीठाकडे संदर्भ देण्याचा प्रश्न उद्भवत नाही.उच्च न्यायालयाच्या निर्णयानंतर कलम २८-अ (१) अंतर्गत नुकसानभरपाईच्या पुनर्निर्धारणासाठी अर्ज करण्याचा हक्क दावेदारांना नाही; तसेच दावेदारांना अधिक फायदेशीर असलेल्या त्या निवाडा चा, म्हणजे उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाचा लाभ घेण्याचा हक्कही दावेदारांना नाही.

त्यानुसार विशेष परवानगी याचिका फेटाळली जाते.

टी. एन. ए

याचिका फेटाळण्यात आली.

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरीता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.